

REZUMAT

Ideea de combatere a criminalității este asociată cel mai adesea cu instituția închisorii, însă lucrurile nu au stat dintotdeauna așa. *Detenția*, deși a existat și în trecut, reprezenta de regulă nu o pedeapsă, ci o izolare a făptuitorului în așteptarea aplicării pedepsei propriu-zise. Conform lui Michel Foucault, abia spre sfârșitul secolului XVIII închisoarea s-a impus ca o pedeapsă principală *sui generis*, o dată cu schimbările fundamentale în planul dreptului penal: apariția noilor coduri penale, instituirea publicității activității procedural penale și a administrării dovezilor, punerea sub semnul întrebării a eficienței și necesității torturii ca instrument de anchetă penală, a legitimității pedepsei capitale și a unui sistem sancționator care frapa prin cruzimea pedepselor preponderent corporale etc. Acest proces a avut loc treptat, sub influența unor spirite luminate ale epocii precum Cesare Beccaria, a cărui operă a constituit un semnal de alarmă la acea vreme și a impulsionat reformele ulterioare în materia dreptului penal.

Am optat pentru divizarea propusă de Michel Foucault în cadrul acestei lucrări, deși cronologia sa a fost contestată de unii cercetători precum Pieter Spierenburg. Acesta din urmă susține că în Amsterdam și Hamburg închisorile funcționau cu un secol mai devreme decât perioada propusă de Foucault. După cum vom vedea pe parcursul lucrării, pedeapsa închisorii se aplica cu titlu de excepție chiar mai devreme de secolul XVII, însă cu toate acestea, schimbările majore pe plan penal și procedural penal sunt concentrate la cumpăna secolelor XVIII-XIX, când închisoarea vine să înlocuiască pedeapsa capitală și pedepsele corporale, prin urmare, am menținut cronologia sugerată de Foucault.

Lucrarea își propune să analizeze evoluția sistemului penitenciar dintr-o perspectivă multidisciplinară, în vederea înțelegerii trăsăturilor definitorii ale pedepselor custodiale în prezent, precum și al rolului pedepselor privative de libertate raportat la celelalte tipuri de sancțiuni penale: pedeapsa capitală, pedepsele non-privative de libertate (pedepsele care afectează patrimoniul persoanei fizice – amenzi), munca în folosul comunității, măsurile de siguranță ș.a.m.d. Considerăm că abordarea multidisciplinară a domeniului vizat este absolut necesară, întrucât o abordare unilaterală nu poate conferi o viziune unitară și clară asupra sistemului penitenciar.

De asemenea, se dorește a se analiza în ce măsură această sancțiune își dovedește eficiența în prezent și a se identifica posibile alternative eficiente la încarcerare, care au dus la

scăderea ratei recidivei în statele în care au fost implementate și a costurilor alocate sistemului penal. Propunerile de *lege ferenda* formulate în cadrul lucrării au la bază numeroase studii și opinii doctrinare consacrate în domeniu, dispoziții legislative din diferite state și statistici elaborate la nivel național și internațional, astfel cum rezultă din bibliografie.

Nu vom aborda în lucrarea de față decât tangențial sistemul penitenciar în perioada comunistă, din considerente ce țin de limitarea dimensiunilor demersului științific. Astfel, considerăm că detenția în perioada comunistă necesită o abordare complexă, distinctă.

Inovația științifică a lucrării constă în faptul că aceasta reprezintă un studiu monografic complex asupra evoluției sistemului penitenciar la nivelul țării noastre, în contextul mai larg al dezvoltării sistemului sancționator penal pe teritoriul european, subiect cercetat insuficient până la momentul de față.

Titlul întâi analizează evoluția instituției închisorii de-a lungul secolelor. Detenția este menționată încă din Antichitate, însă după cum spuneam, acesta nu reprezenta o pedeapsă propriu-zisă, ci o izolare a individului în vederea aplicării pedepsei capitale sau pedepselor corporale, exilului, vânzării publice ca sclav, expunerii infractorului oprobriului public etc.

Prezența închisorilor în sistemul laic este rar întâlnită și în epoca medievală – temnițele publice se menționează spre exemplu în legile germanice, care funcționau încă în paralel cu temnițele folosite în scopuri private.

Dacă sub influența dreptului canonic și a Bisericii cerșetorii și vagabonzii, priviți drept „săracii lui Hristos”, erau tolerați și protejați, spre sfârșitul secolului XII însă, și mai ales o dată cu înființarea sistemului inchișitorial de investigare a infracțiunilor, atitudinea Bisericii și a Statului se schimbă radical, infractorii fiind închiși laolaltă cu vagabonzii și cei fără vreo sursă de venit, nemaifiind tolerat parazitismul celor capabili de muncă.

În secolele XVI-XVII sancțiunile pentru faptele reprobabile erau de regulă administrate în public, în scopul înjosirii infractorului și al descurajării comiterii unor fapte similare – prevenție individuală și generală. Biciuirea, stâlpul infamiei, execuția publică ș.a.m.d. făceau parte dintr-un spectacol macabru, detenția având în special rolul de izolare a făptuitorilor în așteptarea pedepselor corporale afflictive. Închisorile se caracterizau în această epocă prin condiții inumane, mulți infractori pierzându-și viața în locurile în care erau închiși.

Deși secolul XVIII este de asemenea caracterizat prin execuții sângeroase și tratamente inumane, treptat, eficiența și legitimitatea vechilor practici sancționatoare penale

au început să fie puse sub semnul întrebării. Spre exemplu, Anglia începe să adopte sancțiuni alternative, precum deportarea deținuților în colonii – America și mai apoi, Australia. Deportarea era considerată în epocă drept o alternativă viabilă a detenției – persoanele cu un comportament antisocial erau înlăturate din comunitate, fiind asigurată totodată mâna de lucru în teritoriile cucerite.

Eforturile reformatoare ale unor personalități marcante în epocă precum Cesare Beccaria, John Howard sau Jeremy Bentham, aveau să își pună permanent amprenta asupra sistemului penal, care de acum pune accentul tot mai mult nu pe răzbunare, ci pe detenție ca pedeapsă în sine și ca mijloc mai eficient și mai uman de combatere și sancționare a infracțiunilor. Astfel, după cum sublinia Beccaria, certitudinea pedepsei și durata ei sunt mai eficiente decât o pedeapsă aplicată *uno ictu* – pedeapsa capitală.

Istoria pedepselor pe teritoriul țării noastre urmează în linii mari traiectoria europeană. Am ales să analizăm în paralel evoluția pedepselor și în special a închisorii de-a lungul secolelor, pe teritoriul european, respectiv pe cel românesc, pentru a sublinia particularitățile instituției închisorii în spațiul românesc.

Ultima parte a titlului întâi analizează evoluția pedepsei închisorii în epoca actuală, începând cu jumătatea secolului XX, până în prezent. Perioada contemporană se caracterizează printr-o creștere continuă a populației încarcerate și a numărului instituțiilor de detenție, ceea ce a ridicat întrebări în legătură cu eficiența acestei pedepse în scopul realizării prevenției individuale (influența pedepsei închisorii asupra ratei recidivei este aproape nesemnificativă) sau generale (rata criminalității nu este în scădere). Peste 10.75 milioane de persoane se aflau în vreo formă de detenție la nivelul lunii mai 2011¹.

Ca urmare a acestei stări de fapt urmează să analizăm în **titlul al doilea** eficiența acestei pedepse și în ce măsură este posibilă înlocuirea sa prin alte măsuri. Vom cerceta de asemenea în ce măsură pedeapsa capitală ar spori la creșterea siguranței generale și la scăderea ratei criminalității și care ar fi rațiunile adoptării sau respingerii unei asemenea sancțiuni extreme.

Vom analiza într-o primă fază așadar efectele închisorii pe durata detenției, precum și efectele pe termen lung, care se extind după eliberarea din această instituție (stigmatizarea, dificultatea găsirii unui loc de muncă etc).

¹ Conform International Center for Prison Studies, *World Prison Population List* (2011), detenția fiind luată în considerare *lato sensu*, cuprinzând: arestul preventiv, pedeapsa propriu-zisă a închisorii, „detenția administrativă” etc. Sursa: International Center for Prison Studies, *World Prison Population List* (2011), http://www.prisonstudies.org/images/news_events/wpp19.pdf, accesată la 15 august 2011.

Închisoarea îngrădește nu doar libertatea fizică a individului, ci afectează în mod profund viața persoanei încarcerate pe toate planurile, prin: orarul și regulile stricte, limitarea timpului liber, a activităților recreative, a vizitelor etc.

Deși închisoarea este în general percepută drept cel mai eficient instrument de îndreptare a comportamentului anti-social, în realitate, aceasta accentuează de cele mai multe ori comportamentele agresive și autodestructive. Vom analiza, prin urmare, în ce măsură asemenea deviații comportamentale interferează cu scopul închisorii – reintegrarea individului, mai ales în cazul pedepselor pe viață, în cazul cărora individului condamnat nu i se acordă uneori nicio șansă să se reintegreze în societate și să ducă o viață normală.

La polul opus celor care se pronunță în favoarea pedepsei cu moartea, se află curentul aboliționist, care respinge instituția însăși a închisorii și *a fortiori*, pedeapsa capitală. Închisoarea ar trebui aplicată în opinia acestora doar în cazuri extreme, motivându-și convingerile pe: costurile ridicate ale sistemului penitenciar care se răsfrâng asupra comunității, caracterul inuman și degradant al sancțiunii și faptul că rata criminalității nu este semnificativ afectată de creșterea numărului sentințelor cu închisoarea.

Reglementările internaționale în materie accentuează de asemenea rolul sancțiunilor alternative, ca de exemplu Regulile minime standard ale Organizației Națiunilor Unite pentru elaborarea unor măsuri non-privative de libertate – „Regulile de la Tokyo”, adoptate de către Adunarea Generală prin Rezoluția nr. 45-110 din 1990 sau Recomandarea Consiliului Europei R(92)16, referitoare la regulile europene privind sancțiunile și măsurile comunitare.

În Codul penal român actual, singura pedeapsă propriu-zisă, având un caracter non-custodial este amenda penală. Deși nu constituie pedepse propriu-zise, suspendarea condiționată a executării pedepsei și suspendarea executării pedepsei sub supraveghere constituie alternative la încarcerare. Codul Penal actual include și executarea pedepsei la locul de muncă, aceasta fiind căzută însă în desuetudine.

De asemenea, este posibilă aplicarea unor măsuri de siguranță – sancțiuni de drept penal care au ca scop înlăturarea unei stări de pericol și preîntâmpinarea săvârșirii de noi fapte prevăzute de legea penală, rolul lor nesuprapunându-se însă peste cel al pedepselor, după cum vom vedea ulterior.

Printre schimbările preconizate în domeniul sistemului sancționator penal românesc, remarcăm introducerea, după modelul statelor occidentale, a muncii în folosul comunității, a zilelor-amendă și monitorizarea electronică.

Titlul al treilea vizează aspecte care țin de buna funcționare a sistemului penitenciar și mijloacele de îmbunătățire a funcționării acestui sistem.

Vom analiza în cadrul acestui titlu: tipurile reprezentative de sisteme penitenciare și regimurile de executare a pedepselor privative de libertate, drepturile și obligațiile persoanelor încarcerate, precum și modul în care se asigură respectarea drepturilor deținuților pentru a preveni gravele abuzuri săvârșite în trecut, dar care continuă adesea și în prezent, chiar în state considerate democratice.

Un rol important în prevenirea abuzurilor săvârșite asupra persoanelor aflate în detenție îl are Comitetul European pentru Prevenirea Torturii și a Tratatelor sau Pedepselor Inumane sau Degradante (CPT). CPT reprezintă un instrument preventiv nejudiciar pentru protejarea persoanelor private de libertate împotriva torturii sau a altor forme de rele tratamente, completând activitatea juridică a Curții Europene a Drepturilor Omului. Acesta acționează prin efectuarea de vizite în diferite state, de regulă la 4 ani, fie *ad hoc* dacă este necesar, și raportarea situației autorităților naționale, împreună cu recomandările aferente. Delegațiile CPT au dreptul de a se deplasa fără restricții în interiorul spațiilor de detenție și interviuează în mod confidențial persoanele private de libertate, comunicând de asemenea liber cu orice persoană care poate să le furnizeze informații.

Statele în cauză răspund observațiilor și sugestiilor Comitetului, scopul fiind crearea unui dialog permanent, mai degrabă decât condamnarea statelor. Rapoartele nu au însă un caracter obligatoriu; dacă statele în cauză nu iau în considerare recomandările, CPT are doar posibilitatea de a face publice constatările sale și faptul că acel stat refuză să se supună dispozițiilor internaționale în domeniu. În ciuda competențelor limitate, statele au fost de regulă deschise cooperării cu acest organism, ale cărui atribuții se preconizează a fi extinse pe viitor.

Deși situația deținuților s-a îmbunătățit în timp, adevărata problemă o constituie utilizarea excesivă a pedepsei închisorii, care ar trebuie să se aplice doar pentru cele mai serioase atingeri aduse valorilor protejate de legea penală.

În ciuda faptului că statisticile demonstrează că rata criminalității nu a scăzut semnificativ prin creșterea numărului închisorilor, sancțiunile alternative fiind mai eficiente pentru anumite categorii de infracțiuni și infractori, reformele penale se derulează lent, mai ales datorită scepticismului opiniei publice în privința oricărei schimbări survenite în domeniul dreptului penal, percepute drept prea blânde față de gravitatea faptei.

Cu toate acestea, astfel cum s-a subliniat adesea, pentru ca reintegrarea socială să

reprezintă o realitate, este nevoie de concursul comunității locale în derularea acestor activități, comunitatea acționând nu doar în calitate de partener al serviciului penitenciar, dar și ca un beneficiar al demersurilor de reintegrare a individului.

CUVINTE CHEIE

Sistem penitenciar, sancțiuni alternative, case de corecție, drepturile deținuților, justiție restaurativă

CUPRINS

INTRODUCERE	5
TITLUL I – EVOLUȚIA ISTORICĂ A SISTEMULUI PENITENCIAR	12
CAPITOLUL I – DETENȚIA ÎNAINTEA APARIȚIEI ÎNCHISORII PROPRIU-ZISE	14
Secțiunea I – Aspecte privind dezvoltarea sistemului sancționator penal în Europa până la sfârșitul secolului XVIII.....	14
Secțiunea a II-a – Evoluția dreptului penal pe teritoriul țării noastre.....	35
CAPITOLUL II – INSTITUȚIA ÎNCHISORII CA PEDEAPSĂ PENALĂ PRINCIPALĂ ÎNCEPÂND CU SFÂRȘITUL SECOLULUI XVIII	47
Secțiunea I – Dezvoltarea noului sistem sancționator penal în Europa.....	47
Secțiunea a II-a – Reforma dreptului penal în teritoriile românești	61
CAPITOLUL III – ÎNCHISOAREA ÎN EPOCA CONTEMPORANĂ – JUMĂTATEA SECOLULUI XX – PREZENT ...	83
Secțiunea I – Criza sistemului penitenciar pe plan mondial.....	83
Secțiunea a II-a – Sistemul penitenciar românesc în perioada actuală.....	95
TITLUL II – ROLUL PEDEPSEI ÎNCHISORII ÎN CADRUL SISTEMULUI SANȚIONATOR PENAL. CRITICI ADUSE PEDEPSEI CU ÎNCHISOAREA.....	109
CAPITOLUL I – EFECTELE ÎNCARCERĂRII	122
Secțiunea I – Efectele încarcerării asupra celui aflat în stare de detenție	122

Subsecțiunea I – Adaptarea la mediul carceral.....	124
Subsecțiunea a II-a – Mediul carceral și tulburările psihice.....	131
Subsecțiunea a III-a – Impactul închisorii asupra persoanelor încarcerate de sex feminin.....	137
Secțiunea a II-a – Efectele pe termen lung ale încarcerării.....	145
Subsecțiunea I – Reinsertia socială a infractorilor majori și minori.....	145
Subsecțiunea a II-a – Dependența de droguri și infraționalitatea	162
Subsecțiunea a III-a – Rolul Serviciului de Probațiune în cadrul sistemul penitenciar	169
CAPITOLUL II – ALTERNATIVE LA PEDEAPSA ÎNCHISORII	173
Secțiunea I – Alternative ale detenției aplicate prin hotărârea de condamnare.....	177
Subsecțiunea I – Pedepse pecuniare. Amenda	177
Subsecțiunea a II-a – Suspendarea condiționată a executării pedepsei.....	178
Subsecțiunea a III-a – Suspendarea executării pedepsei sub supraveghere	180
Subsecțiunea a IV-a – Executarea pedepsei la locul de muncă	194
Subsecțiunea a V-a – Renunțarea la executarea pedepsei.....	196
Subsecțiunea a VI-a – Amânarea aplicării pedepsei	197
Subsecțiunea a VII-a – Munca neremunerată în folosul comunității	200
Subsecțiunea a VIII-a – Sancțiunile defăimante.....	203
Secțiunea a II-a – Alternative ale detenției aplicate pe timpul executării pedepsei cu închisoarea	204
Subsecțiunea I – Liberarea condiționată.....	204
Subsecțiunea a II-a – Actele de clemență	210
Secțiunea a III-a – Măsurile educative.....	211
Secțiunea a IV-a – Justiția restaurativă	219
Subsecțiunea I – Medierea	222
Subsecțiunea a II-a – Cercurile de verdict (<i>Sentencing circles</i>).....	224
Subsecțiunea a III-a – Consiliul comunității pentru înlăturarea efectelor infracțiunii (<i>Community Reparative Board</i>).....	225
Subsecțiunea a IV-a – Conferința familială (<i>Family group conferencing</i>)	225
CAPITOLUL III – PEDEAPSA DETENȚIUNII PE VIAȚĂ VS. PEDEAPSA CU MOARTEA	227
Secțiunea I – Legalitatea pedepsei detențiunii pe viață prin prisma jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului.....	227
Secțiunea a II-a – Obiecții aduse pedepsei capitale.....	232
Secțiunea a III-a – Garanții acordate persoanelor judecate pentru infracțiuni sancționate prin pedeapsa capitală.....	241
TITLUL III – FUNCȚIONAREA SISTEMULUI PENITENCIAR.....	246

CAPITOLUL I – CADRUL LEGAL AL EXECUTĂRII PEDEPSELOR CUSTODIALE ȘI ASIGURAREA LEGALITĂȚII ÎN ACTIVITATEA INSTITUȚIILOR PENITENCIARE	247
CAPITOLUL II – ASPECTE LEGATE DE EXECUTAREA PEDEPSELOR PRIVATIVE DE LIBERTATE. ÎNCHISORI NEOBIȘNUITE	264
CAPITOLUL III – STATUTUL PERSOANEI ÎNCARCERATE ÎN PREZENT – DREPTURI ȘI OBLIGAȚII.....	286
Secțiunea I – Garanții acordate deținutului. Principiile fundamentale de drept penal, procesual penal și execuțional penal.....	286
Secțiunea a II-a – Drepturile deținuților	301
Secțiunea a III-a – Restricții ale drepturilor fundamentale și obligații ale deținuților	345
CONCLUZII	352
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	356